

Jász Attila

Miért nem írok regényt

[1.]

Mert nem tudok. Mondjuk. Mert nincs olyan első mondatom, nem tudok olyat felállítani, amely elég fedezetet jelentene egy regény végigírásához. És akkor még az utolsó mondatról nem is szóltam, nem beszélve az olvasó által tetszőlegesen felüthető bármelyikről. Szóval nem megy. Nem mintha próbáltam volna. Komolyan semmiképpen. Gyerekkoromban igen. Nyitottam egy füzetet, és elkezdtem írni azt a történetet, amit mindenki elkezd olyankor. Sziget, hajótörés, kalandok stb. Egyfajta egyveleget Tom Sawyer- és Robison-élményekből némi indiános kalandvitellel fűszerezve. Tizenegynéhány oldal. De az ember felnőtt (ha...) és szomorúan konstatálja, nem fog regényt írni, a vágy még meglenne, de a háttér, a fedezet már nem. Az első mondat előtt elakad. Mert az első mondat leírása a világon a legnehezebb dolog. Egy mély lélegzet után hosszan benntartani a levegőt, majd a megfelelő pillanatban hosszan fújni ki, hogy a kifújás intenzitása meghatározza a következő lélegzetvételt, a további mondatok ritmusát. Kimondani az első hiteles mondatot, mintha az ember legalább azt mondaná, *Fiat lux*, és senki sem egy újfajta gépkocsi-márkára, hanem arra a világtérítő varázsígére gondolna, hogy *legyen világosság*. Legyen világ, egészen egyszerűen. Egy regényvilág, egy másik, mint amiben élünk, de azért hasonlíthat hozzá... És lőn. Lenne. Lennének szereplők, lenne főhős, környezet, cselekmény, idő meg minden, ami egy regényhez kell. Készen, kompletten. De mindez nagyon nehéz ügy. Túljutni ezen az első mondaton. Egy mai osztrák regényíró ír erről nagyon pontosan, kicsit okoskodóan ugyan, de nyilván tapasztalatból: „Az első mondatokkal az elbeszélő elvált a történet végtelen sok lehetőségétől, és egyetlen egy mellett, a *maga* lehetősége mellett döntött, és az összes lehetséges helyszín, idő és személy között megtalálta a maga helyét, a maga idejét, a maga alakját.” Christoph Ransmayrnek persze könnyű, ez akár egy zseniális első mondat is lehetne. A Kezdet. Amelyben ott van az Ige. De hát egy mondatnak általában szüksége van igére. Anélkül elég nehéz szabályos mondatszerkezetet létrehozni. Ransmayr tehát, az elhíresült osztrák író tudja ezt. Ahogy azt is, hogy a regény által teremthető lehetséges világok legutolsó változata is mindig nagyon hasonlít arra a helyre és időre, amelyben élünk. Furcsa adomány (vagy teher), hogy a szubjektum számára (egy adott pillanatban) mindig csak egyetlen valóság létezik, az *itt* és *most* világa, ha tetszik, valósága.

[2.]

Ezen a nehéz tavaszelnőn könnyen elakad az ember az első mondat körül, különösen, ha azonos nevet visel a cím fölött lévő vezeték- és keresztnév együttesével. És, ha nem csak a névazonosság áll fenn, hanem egyéb lényegbevágóbb tulajdonságok is megegyeznek. Szóval, a tél folyamán folyamatosan azon tűnődtem (már amikor a regény problémája szemhatáromba kerülhetett), hogy jelen, alternatívákkal és bizonytalanságokkal operáló korunkban a regényírás valahogy nagyon is az extrovertált személyiségek fő megnyilatkozási területévé vált. Nem tehetek róla, de nekem a regényírásról mindig a tükörbe nézés jut eszembe. Valaki (egy én) órákig bámulja magát a tükörben, a tükrön keresztül, figyelni, hogy mi történik. Mindent rögzít. És ezt naponta, rendszeresen megismétli. (És azt mondja rá, ez az élet.)

Vannak kivételek, amikor az író eleve arról ír, hogy megpróbálja felszámolni ezt a helyzetet. A kicsi, kövér író, aki az iskolában rossz tolmász volt, s nem kis meglepetésre az életben is az. (Kicsi és kövér.) Peter Bichsel történetében egy olvasó joggal hányja ezt a kicsi, kövér író szemére. *A Hogyan születik a regény* másfél oldalas, zseniális opuszáról beszélnek, amelyben az író és olvasó Beethoven op. 131-es vonósnégyese első tételének feléig jutva megállapítják, hogy még háromszáz oldalnyi türelem és unatkozás szükségeltetne a regény elkészüléséig.

Nem azért nem írok tehát regényt, mert nem hiszek benne, vagy mert elhiszem a regény korának végét jósoló kárörvendő ítéleteket-figyelmeztetéseket. (Például Cioran ellenvetéseit nagyon kedvelem és élvezem, de azért nem győz meg róla, hogy *a regényen túl* lennénk.) Épp ellenkezőleg, túlságosan komolyan veszem a kihívást. Úgy gondolom, a regényírás ideális korát éljük, akkor is, ha igazi (nagy) regények, olyanok, mint pl. a *Bűn és bűnhődés* nem igazán születtek mostanában. Ezzel persze nem mondtam semmi újat, csupán hitet tettem a regényírás mellett (annak ellenére, hogy a magam részéről nem írok regényeket). Olvasóként tehát. Türelmesen várom, hogy egyszer (váratlanul, talán a könyvhéten?) kezembe kerüljön a várva várt „igazi” regény, és én azt mondhassam, na, ez az. Egy olyan, amelyet én is írni szeretnék, ha tudnék. Addig pedig marad a „Miért nem...” fejtegetése. Nem mintha nem lenne jó néhány kitűnő regény magyarul és „világiul”, de azok az idő múlásával mind halványulni látszanak, csupán az adott pillanatban tűnnek úgy. (Hogy na, ez az.) Mit várok hát? Olyan élményt, amit fiatalabb koromban Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése*, Bulgakov *Mester és Margaritája*, Günter Grass *Bádogdobja* vagy Hajnóczy Péter regényei jelentettek. És amikor jobban belegondolok, vagy csak jobban visszanyúlok az időben, tűnő élményeim után, akkor az indiános és Verne-regényeken túl világossá válik, hogy „úgy” soha többé nem fogok regényt olvasni. (Az „úgy” mértékét, amikor az ember összekeveri az életét az olvasott regénnyel, mindenki ismeri, csupán egy kicsit emlékeznie kell.) Remény csupán az lehet, hogy egy bizonyos mennyiségű regény elolvasása után, a telítődést felváltja a kiürülés érzése, ami lehetővé teszi újabb regények, ha nem is naiv, de mindenképpen élményszerű befogadását.

[3.]

„Soha nem fogom megbocsátani magamnak, hogy az első jött-ment regényíró közelebb áll a lelkemhez bármelyik hajdani, semmirevaló bölcsnél” – vallja be őszintén Emil Cioran, már említett, regényellenes esszéjében. És tényleg, egyet kell értenünk Ciorannal, példákat hozni is felesleges. Komolytalan dolog-e a regényírás, kérdezi George Steiner elhíresült és remek írásában, melyben konstatálja, hogy igen, komolytalan, de hosszú oldalakon keresztül fejtegeti bújtatott reményét, hátha mégsem az. Hátha mégis érdemes regényt olvasni, noha komolytalan dolog a regényírás. A magam részéről estéimet, éjszakáimat szívesen töltöm egy-egy regény társaságában (míg el nem nyom a napi fáradtság, néhány oldal után). Mostanában egy zseniális regény kéziratát olvasgatom. Pontosabban gépiratát, számítógépen. Ez a kézirat éppen olyan, amelyet én is szeretnék írni. (Ha tudnék, akkor ilyet...) Egyetlen gond velem, hogy szerzője kikéri magának, hogy regénynek neveztesse a műve. Ami, ugye mégsem akkora probléma. Mivelhogy hexameterben van írva a közel ezer oldalas munka. Mondogatom a szerzőnek, ez nem baj, és semmi köze ahhoz, hogy az ember miként olvassa. Nem hisz nekem.

Egy másik barátom évek óta írja a regényét, s félévenként felhív, hogy elolvashatnám. Mire én vonatra szállok, megérkezem, és ő

közli, hogy mégsem. Majd máskor, még nincs készen. Pedig biztos vagyok benne, hogy nagyon jó regényt ír. És talán rajtam kívül nem is akarja senkinek megmutatni. És félek, hogy idővel nem rombol-e művén az állandó halasztgatások során, nem dobja-e ki az egészséget egy tisztának hitt pillanatában.

Egy híres, több regényes magyar író a kilencvenes évek elején nyílt levélben jelezte olvasóinak a jelen irodalmával szembeni fenntartásait, szépségszót. Azt írta, hogy amikor „megmerítkezik” az irodalomban, az első mondatokat olvassa csak el, de rendre fönnakad rajtuk, mint egy dróton. Végül aztán bevágja maga mögött a könyvtár ajtaját, és hazamegy. Pedig azt a mondatot – és ezt ő is nagyon jól tudja –, egy olyan mondatot, hogy ne menjen haza, iszonyatosan nehéz rögtön a legelejen kimondani. Nekem, például, még egyszer sem sikerült. Most, mégis teszek egy kísérletet.

Ne menj haza Laci, adj még egy esélyt, hátha valamelyik fentebb említett kézirat regényalakot ölt, és akkor mindnyájan meg vagyunk mentve: Te, én, a regényírás és a regényolvasás is.

[4.]

Közhely, de talán igaz, a menekülés egyik útja a magányból, a könyv. Ma, szerintem a regény, ha már, ha egyáltalán szóba jön még a könyv. Ales Debeljak, szlovén költő és esszéíró, *gátlástalan dicsőíró* (a regényről) megerősít ebben a feltevésemben, bár ő a megújulást a posztkoloniális regényírás felől értelmezi és várja. A magány pedig – időnként/szerintem/legalábbis – nem a másik ember hiányából fakad, hanem abból az elviselhetetlen érzésből, hogy nem értenek meg. Vagy nem értjük meg önmagunkat. Ilyenkor az ember szívesen/szívesebben fordul (néha) egy halott „baráthoz”, egy régi szerzőhöz, esetleg a föld másik felén élő, hasonlóan gondolkodó íróhoz. Nem biztos, de én néha tényleg így vagyok vele. Ez a menekülési lehetőség azonban egy paradox vágyat rejt. A magányba való visszahúzódást, az egyedüllét keresését, visszavonulást a világ dolgaitól, elkülönülést a többi embertől. Az olvasás ugyanakkor mégiscsak kapcsolatot jelent a regényíróval, azt az illuzórikus viszonyt feltételezve, hogy a könyvet tartó kéz bármikor megszakíthatja a dialógust, azaz rácsukhatja a szerzőre a könyv fedelét. Ez azonban tévedés. A jó regény nem engedi, hogy az olvasó egyoldalú kapcsolatot alakítson ki vele, ő kezdeményez, és beszippantja az olvasót a saját világába (ahogy az olvasó ezt el is várja). Nemcsak azt éri el (a jó regény/író), hogy nem akkor csukja be a könyvet az olvasó, amikor akarja, hanem amikor végre sikerült becsuknia a könyvet, azt kell tapasztalni, hogy folyik tovább a dialógus, immár nyomtatott betűk nélkül. A jó regény ilyen. Persze, ma egyre nehezebb megtalálni a tartalmas egyedüllét perceit, például a jó könyvet. Nem is beszélve arról, hogy a Föld népessége rohamosan nő, ezáltal életterünk egyre szűkül, és paradox vagy éppen nagyon is érthető módon egyedüllét iránti vágyunk ennek arányában egyre növekszik. Mindehhez nyugodtan hozzászámíthatjuk felfokozott élettempónkból adódó nyugalom és megnyugvás iránti irreális vágyunkat. Viccesen azt is mondhatnám, ezért is írnak ma annyi regényt. Kár, hogy ez egyáltalán nem olyan vicces. A hatvanas évek adatai szerint napi tíz regény jelent meg a világon. Ez az ijesztő számadat mára (ezt csak gondolom, nem merek utánanézni) valószínűleg megsokszorozódhatott. Ha egyedüllétünk mértékét veszem alapul, minden bizonnyal. Elgondolkodtató, hogy a tévé, a video, a fotó, a film, a CD-room, az internet mellett mégis, ki az isten (Ő persze biztosan, csak, ahogy Kundera írja, kicsit mosolyog, nevet rajtunk, főként pedig a regényíró), szóval ki az isten olvassa el ezt a rengeteg regényt. Ez egy megválaszolatlan, ha tetszik, költői kérdés. A probléma természetesen ismerős a regényírók számára is. G.G. Marquez egyik általam igen kedvelt könyvének előszavában azt mondja, az lett volna a legjobb, ha rögtön a szemétkosárban kötnek ki a teleírt lapok. Valahogy mégis húsz évig dédelgette, írogatta-csiszolgatta a könyvet. Valahogy mégis fontos volt magányának e lenyomata.

[5.]

Borges a könyvekről elmélkedve némi nosztalgiával hivatkozik Püthagorasra, aki tudatosan nem írt, tanításait előszóban adta tovább, mégis fennmaradt és egészen Nietzscheig tovább élt, például, ciklikus időelmélete. A kánonképződés kapcsán – mert a könyvírás és -olvasás automatikusan bekapcsolja bennünk ezt a daimonikus gondolkört – javasolja Bernard Shaw, hogy csak azon könyvek legyenek a kánon részei, melyeket a Szentlélek írt. Egyetértésemről szívesen biztosítom G.B. Shaw-t, bár egy kis vita adódhat itt a Földön, hogy mely műveket is írta volt a Szentlélek. (Bár a magam részéről szívesen letenném a voksot a fentebb említett „kéziratos”, regénynek nem nevezhető regény mellett.) Mindenképpen újabb és újabb egyeztetésekre és listákra lenne tehát szükségünk a Szentlélek-konszezus érdekében. Borges javaslata egyszerűbb. Csak azt olvassuk el, ami tetszik. A magam részéről ezt szívesen tekintem érvényesnek a regényírásra is. Legalább a szerzőnek tessék.

Tessék, íme egy másik megközelítés. A regény püthagoraszai műfaj, állapítja meg Gerorge Steiner. Nagyon tetszik ez a jelző, de elképzelni sem tudtam, a cím alapján, miért is lenne az. „...a minden egyes alkalomhoz külön teremtett stílus és műfaj igénye, az író közeledése a zenéhez és a matematikához, a nyelvből magából kikristályosult végeredmény, hogy egyre közelebb kerülünk a csönndhöz (a varázslat centrumához) –, kényszerűen adódik egy elnevezés, egy metafora, mely fókuszában összefoghatja e különböző könyveket.” Így szólott G. Steiner. Vagyis ez a metafora leginkább az arányok szerepét hangsúlyozná, a kényszerű elhallgatását, a szerkezet polifonikusságát stb. Az átlagolvasó, ha van ilyen egyáltalán, ezen a ponton könnyedén vétőzhatna, hogy az imént szépen megfogalmaztunk ugyan valamit, de mondani nem mondtunk semmit. Ezeket a dolgokat – általánosságban – minden regényíró és kritikus tudja, de a regény(írás) nem erről szól. Ne erről szóljon, őt ez nem nagyon érdekli, olyan könyvet írjanak neki, amelyet Borges javasol, érdekeset. Ha korábbi lendületemből még futná, idézném az Átlagolvasónak Ottlikot, aki ugyanezt hangsúlyozza, szintén a matematika és a regényírás kapcsán. (Akit érdekel, keresse a *Próza* című kötetben.) Ő is a hallgatáshoz jut el. „A regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonálából” – így Ottlik. És kapásból válaszol a felmerülő aggályokra, hogy a regény *lenni akar valami – ábrázol, nem értelmez – előlről kezd a világot*. Tiszta beszéd, (meg)mondhatja Átlagolvasónk is.

Steiner metaforájáról nekem Kundera jutott eszembe, meg Esterházy *Harmoniája*. A mit gondolok róluk és a miért nem ők lettek e dolgozat tárgyai kérdésekre azonban egy következő, jóval terjedelmesebb és fajsúlyosabb dolgozat keretei közt kellene majd számot adnom.

Egy használható ötletet azonban szívesen megosztok a kedves Átlagolvasóval. Arról, hogyan kellene püthagoreus regényt írni. Regényt írni úgy kell(ene), ahogy Ottlik hallgatott. Nos, a hallgatás már elég jól megy nekem, csupán a regényírással vannak (még mindig) gondjaim. Az elméleti szint, ugye. Úgy nem megy. Hiába tudom hát, hogyan is kellene regényt írni. „Az” mégis egy másik műfaj. Azt hiszem tehát, ha mégis nekifognék, csakis úgy lenne érdemes, ahogy Laurence Sterne javasolta: „... első mondatomat leírnám, a másodikat már a mindenható Istenre bízom.”